

СЕКЦІЯ II

РЕФОРМА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ, ЮРИСДИКЦІЙНИХ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ ТА В СВІТІ

М. Кастрова

*аспірантка кафедри конституційного права та правосуддя Одеського
національного університету імені І. І. Мечникова*

Науковий керівник: *д. ю. н., проф., завідувач кафедри конституційного права
та правосуддя, Т. В. Степанова*

НАСЛІДКИ ВІДВОДУ (САМОВІДВОДУ) ЯК ЕЛЕМЕНТ ГАРАНТІЙ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ: ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Забезпечення права на справедливий суд є одним із ключових елементів функціонування демократичної правової держави та невід'ємною складовою принципу верховенства права. У цьому контексті особливого значення набувають процесуальні гарантії неупередженості та незалежності суду, серед яких важливе місце посідає інститут відводу (самовідводу). Як слушно зауважує М.М.Ясинок, «наявність інституту відводу (самовідводу) заінтересованих у справі суддів є процесуальною гарантією справедливого розгляду і вирішення справ» [1, с.159].

Наслідки відводу, незалежно від процесуального кодексу, за своєю природою охоплюють як безпосередні юридичні дії, спрямовані на усунення конкретної особи від участі у справі, так і комплекс опосередкованих ефектів, які змінюють подальшу динаміку судового процесу. За аналізом чинного законодавства до наслідків відводу (самовідводу) доречно віднести: усунення особи від участі у справі, повторний автоматизований розподіл або інше визначення особи як учасника процесу, передачу справи до іншого суду, заміну суб'єктів доказування, оцінку допустимості вже вчинених дій та необхідності здійснення повторних (додаткових) процесуальних дій, притягнення до відповідальності відведеної особи. В деяких випадках виникає одразу декілька наслідків відводу, наприклад, при відводі (самовідводі) судді наслідками є усунення особи від розгляду справи та повторний автоматизований розподіл.

Так, при задоволенні відводів (самовідводів) суддів і присяжних процедура не може завершитися автоматично, оскільки розгляд справи повинен продовжуватися у повному складі. Саме тому після усунення судді чи

присяжного закономірно настає наступний крок – автоматизований розподіл – з метою визначення іншої особи, яка замінює відведеного учасника. Таким чином, їх усунення завжди тягне за собою подальші організаційні дії.

Однак для деяких інших учасників механізм може бути не двокроковим, а однокроковим, тобто стає завершальним та самодостатнім наслідком відводу. Така модель властива, зокрема, свідкам, оскільки їх участь у справі неможлива шляхом заміни іншою особою, а відвід фактично припиняє їх процесуальну роль у межах конкретного провадження.

Отже, усунення від участі у справі може бути не кінцевим, а проміжковим етапом механізму відводу, оскільки лише створює необхідність наступних дій, спрямованих на відновлення можливості розгляду справи по суті. У цьому контексті наслідки відводу доцільно розглядати не лише як окрему процесуальну дію, а як певний послідовний механізм, структура якого залежить від процесуального статусу відповідного учасника провадження. Саме характер подальших процесуальних дій після усунення особи дозволяє виявити особливості реалізації інституту відводу та визначити його функціональне значення для забезпечення безперервності судового розгляду.

З огляду на це можна говорити про існування різних моделей реалізації наслідків відводу, які умовно можна поділити на однокрокову, двокрокову та багатокрокову.

Зазначене дає підстави розглядати наслідки відводу як складний процесуальний механізм, що може реалізовуватися у різних структурних моделях залежно від ролі відповідного суб'єкта у процесі. Такий підхід дозволяє поглибити теоретичне розуміння інституту відводу та може розглядатися як один із напрямів його доктринального осмислення.

Важливою проблемою є також систематичне застосування механізму відводу.

Ознака систематичності застосування відводів до суддів або присяжних у конкретному суді може свідчити про системні проблеми підтримання професійної доброчесності або організації роботи суду, а також може призводити до нерівномірності навантаження між судами та суддями, що має як локальні, так і загальнодержавні наслідки для судової системи.

Такі ситуації нерідко вимагають реагування на рівні судового адміністрування, оскільки надмірна кількість відводів може свідчити про потребу у внутрішньому аудиті організації роботи суду, перегляді принципів розподілу справ, зміцненні механізмів внутрішньої етики або підвищенні кваліфікації суддівського корпусу. У більш широкому вимірі це може стимулювати реформування окремих елементів судової системи, зокрема процедур добору та оцінювання суддів, структури підсудності чи моделей

спеціалізації, адже часті відводи відображають не лише індивідуальні сумніви в неупередженості, але й потенційні системні дефекти, що потребують інституційного усунення.

У зв'язку з цим, на нашу думку, насамперед слід визначити критерії, за яких кількість заяв про відвід може вважатися надмірною. Під надмірною кількістю заяв про відвід доцільно розуміти таку кількість заявлених або задоволених відводів щодо конкретного судді чи складу суду протягом певного періоду, яка істотно перевищує середні показники у відповідному суді або судовій системі та призводить до ускладнення формування складу суду, нерівномірності суддівського навантаження або затягування розгляду справ. Така ситуація може свідчити не лише про процесуальну активність сторін, але й про наявність потенційних проблем у функціонуванні відповідного суду або рівні довіри до нього.

Встановлення подібного показника може використовуватися як один із критеріїв для проведення внутрішнього аудиту організації роботи суду та оцінки дотримання стандартів суддівської доброчесності. З огляду на це доцільно передбачити механізм системного моніторингу кількості заяв про відвід, який здійснювався б органами судового адміністрування. Такий моніторинг може включати аналіз статистики заявлених та задоволених відводів, виявлення повторюваних випадків щодо конкретних суддів або судів, а також оцінку впливу таких ситуацій на строки розгляду справ і рівномірність суддівського навантаження. Це може бути також оцінка дотримання етичних стандартів, перевірка процедур розподілу справ, аналіз управлінських процесів та рівня професійного навантаження суддів.

З метою забезпечення системності такого підходу доцільно передбачити нормативне закріплення механізму аналізу статистики заяв про відвід у межах судової системи шляхом доповнення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» положенням про здійснення органами суддівського врядування моніторингу статистики заяв про відвід з метою виявлення системних ризиків порушення принципу неупередженості. У разі встановлення надмірної кількості заяв про відвід щодо конкретного суду або судді має передбачатися можливість проведення внутрішнього аудиту організації роботи суду, аналізу дотримання стандартів суддівської етики та оцінки ефективності процедур автоматизованого розподілу справ.

Крім того, доречно уточнити механізм передачі справ між судами у випадку неможливості утворити склад суду шляхом доповнення усіх вітчизняних процесуальних кодексів наступними положеннями:

«У разі неможливості утворити склад суду для розгляду справи внаслідок задоволення відводів (самовідводів) суддів передача справи до іншого суду

відповідної юрисдикції здійснюється автоматизовано через Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему.

Єдина судова інформаційно-комунікаційна система визначає суд для розгляду справи шляхом випадкового розподілу між судами відповідного рівня та спеціалізації з урахуванням критеріїв територіальної наближеності та рівня фактичного навантаження суддів.

Передача справи у такому випадку здійснюється без прийняття окремого рішення посадовою особою суду».

На жаль, іноді учасники справи використовують інститут відводу для затягнення процесу. Тому для запобігання зловживанням права на відвід доцільно передбачити у процесуальному законодавстві превентивну перевірку відсутності обставин, що можуть викликати сумнів у неупередженості суб'єкта доказування, щоб виключити сумніви в його упередженості та запобігти подачі заяви про відвід. Перевірка може включати з'ясування наявності конфлікту інтересів, професійної чи іншої пов'язаності з учасниками процесу, а також інших обставин, що можуть вплинути на об'єктивність виконання відповідною особою своїх процесуальних функцій.

Процесуальне законодавство може бути доповнене положенням такого змісту: «У разі призначення експерта, спеціаліста або перекладача суд визначає експертну установу чи особу, яка має здійснювати відповідні процесуальні функції. Про призначення конкретної особи, яка буде виконувати функції експерта, спеціаліста або перекладача, учасники справи повинні бути повідомлені завчасно. Після повідомлення учасникам процесу надається розумний строк для ознайомлення з відомостями про таку особу та для заявлення відводу у разі наявності передбачених законом підстав».

Вказане дозволить забезпечити превентивний контроль за неупередженістю осіб, які беруть участь в процесі доказування, та запобігти виникненню повторних процесуальних спорів щодо їх участі у справі.

Таким чином можна підсумувати, що наслідки відводу в процесуальному праві України не можуть розглядатися як ізольована процесуальна дія, а становлять складний багаторівневий механізм, що безпосередньо впливає на організацію та динаміку судового провадження. Характер таких наслідків визначається процесуальним статусом відповідного суб'єкта, а також функціональною необхідністю його участі у справі, що зумовлює можливість реалізації однокрокової, двокрокової або багатокрокової моделі.

Література:

1. Ясинок М. М. Цивільне процесуальне право України: підручник. Вид. 2-ге, переробл. та допов. : у 2 т. Київ: Алерта, 2021. Т. 1. 330 с.